UNIWERSYTET GDAŃSKI
RPW/30068/2017 N
Data: 2017-07-07

Dr hab. Ewa Pancer-Cybulska, prof. UE
Uniwersytet Ekonomiczny we Wrocławiu

RECENZJA ROZPRAWY DOKTORSKIEJ
Mgr Katarzyny Bartnik
Zróżnicowanie zasobów kapitału ludzkiego i społecznego a rozwój województwa warmińsko-mazurskiego
napisanej pod kierunkiem naukowym
prof. UG dr hab. Krystyny Gawlikowskiej-Hueckel

1. Wybór i znaczenie problematyki badawczej

Współczesny rozwój regionalny stawia wiele wyzwań przed społecznością i władzami danego terytorium. Jednym z najważniejszych wyzwań jest z pewnością wybór optymalnej strategii zapewniającej zrównoważony rozwój regionu nie tylko obecnie, ale także w przyszłości. Odpowiedzialność władz regionalnych oznacza także skuteczną realizację tej strategii i zapewnienie kontynuacji w warunkach konkurencyjnej gospodarki rynkowej, z uwzględnieniem istniejących uwarunkowań i dostępnych czynników rozwoju. Znaczenie niektórych czynników, jak np. kapitał ludzki i kapitał społeczny wzrasta nie tylko w ujęciu teoretycznym, ale i empirycznym; istnieją liczne przykłady potwierdzające pozytywne efekty stosowania strategii bazujących na wykorzystaniu kapitału ludzkiego i społecznego w praktyce, co potwierdza bogata literatura przedmiotu. Wykorzystanie kapitału ludzkiego i społecznego jako czynnika stymulującego rozwój terytorium jest zatem zagadnieniem ważnym zarówno w aspekcie teoretycznym, jak i praktycznym, zwłaszcza dla obszarów borykających się z wieloma problemami rozwojowymi, poszukującymi swoich przewag konkurencyjnych i właściwej strategii rozwoju.

Wybór tej problematyki przez mgr Katarzynę Bartnik należy zatem uznać za trafny. Należy podkreślić złożoność i trudność tego przedsięwzięcia w odniesieniu do dostępnych danych i wybranych metod badań. Ocena wpływu kapitału społecznego i ludzkiego na rozwój regionu warmińsko-mazurskiego jest uzasadniona względami teoretycznymi i praktycznymi, np. możliwością wykorzystania w polityce rozwoju na szczeblu lokalnym i regionalnym czy w polityce miejskiej. Chodzi o polepszanie warunków i metod współpracy różnych podmiotów w procesie budowy, wzmacniania i wykorzystania kapitału społecznego i ludzkiego w

procesie rozwoju województwa warmińsko-mazurskiego. Z tego punktu widzenia rozprawa doktorska mgr Katarzyny Bartnik stanowi ważny ku temu przyczynek, a ponadto dostarcza ważnych wniosków i rekomendacji nie tylko o charakterze teoretycznym.

2. Cele, pytania i hipotezy badawcze

Założenia metodologiczne rozprawy zostały sformułowane we wstępie, który zawiera kolejno: uzasadnienie wyboru tematu, cel główny, pytania oraz hipotezy badawcze, następnie metody oraz strukturę i treść pracy. Za główny cel rozprawy przyjęto (cyt.) „Zbadanie stanu zasobów kapitału ludzkiego i społecznego w powiatach województwa warmińsko-mazurskiego, dokonanie podziału na grupy powiatów ze względu na poziom zasobów kapitału ludzkiego i społecznego; a następnie skonfrontowanie rezultatów tego podziału z obserwowanym zróżnicowaniem geograficznym odnoszącym się do PKB *per capita*". Sformułowanie celu ma charakter operacyjny, jest bliższe opisowi trzyetapowej procedury badawczej, którą przeprowadza Autorka w dysertacji, aby uzyskać odpowiedzi na postawione pytania badawcze. Spośród trzech hipotez, w mojej opinii, tylko ostatnia powinna podlegać testowaniu: „Występuje zależność pomiędzy poziomem kapitału ludzkiego i społecznego a poziomem PKB *per capita* w powiatach województwa warmińsko-mazurskiego"; hipotezy H1 oraz H2 są oczywiste, nie wymagają testowania, ich prawdziwość można sprawdzić analizując dostępne dane statystyczne. Największą wartość merytoryczną spośród pięciu pytań badawczych ma ostatnie: „Czy występują zależności pomiędzy geograficznym zróżnicowaniem powiatów pod względem stanu zasobów kapitału ludzkiego i społecznego a poziomem osiąganego PKB na mieszkańca?", które mogłoby, moim zdaniem, stanowić podstawę sformułowania celu głównego pracy. Byłoby to szczególnie interesujące naukowo, gdyż oficjalne dane GUS o PKB kończą się na poziomie podregionów (NTS3), natomiast ich brak dla powiatów (NTS4), gdzie występują jedynie nieoficjalne estymacje. Odnosząc się do założeń pracy, które uważam za poprawne i klarowne, chciałabym zauważyć, że formułowanie hipotez oraz równoległe stawianie pytań badawczych nie jest konieczne; w mojej opinii znajomość problemu upoważniała Autorkę do postawienia hipotez (o czym sama zresztą słusznie napisała) i pominięcia pytań badawczych. Ten akurat wątek recenzji jest dyskusyjny, rozumiem, że Autorce były potrzebne oba te elementy (choć często tożsame) dla jasności wywodów i wyeksponowania rezultatów badawczych rozprawy.

W dalszej części wstępu znajdujemy omówienie metod badawczych oraz źródeł danych i przyjętej metodyki badania. Autorka opisuje koncepcję osiągnięcia celu głównego i sformułowania odpowiedzi na postawione pytania badawcze, co prowadzi do rozwiązania problemu badawczego, którego wprost nie sformułowała, ale zawarła we wstępie pisząc, że: „Niniejsza praca jest zatem próbą odpowiedzi na pytanie czy obserwuje się centralizację kapitału ludzkiego i czy postępuje jego zróżnicowanie w województwie warmińsko-mazurskim" (centralizacja nie jest tu właściwym terminem, lepsza jest koncentracja).

3. Układ i treść pracy

Omówienie struktury pracy i zawartości poszczególnych rozdziałów znajduje się w końcowej części wstępu do dysertacji. Rozprawa doktorska mgr Katarzyny Bartnik ma przyjazną objętość 200 numerowanych stron, na które składa się: wstęp, cztery rozdziały, zakończenie, bibliografia, źródła internetowe, spisy rysunków, tabel i wykresów.

Pierwszy rozdział pracy jest zatytułowany: „Kapitał ludzki i kapitał społeczny" (s. 11-46). Tytuły trzech podrozdziałów wskazują na omówienie zasadniczych dla rozprawy kategorii, jakimi są: kapitał ludzki, kapitał społeczny oraz ich wzajemne relacje. Rozdział ten ma charakter teoretyczny, bazuje na bogatej literaturze przedmiotu, licznie powoływanej i cytowanej.

Drugi rozdział pracy pt.: „Kapitał ludzki i kapitał społeczny w kontekście rozwoju regionalnego" (s. 47-78) jest kontynuacją wątków teoretycznych, zawiera skondensowaną dawkę informacji na temat rozwoju regionalnego w świetle tradycyjnych i nowatorskich teorii ekonomii i rozwoju regionalnego (m.in. wykorzystujących kapitał ludzki i społeczny). Pewien niedosyt budzi potraktowanie pojęcia *place-based policy*, które zasługuje na szersze omówienie, nie tylko jako narzędzie polityki regionalnej UE w okresie 2014-2020, ale jako nowy paradygmat polityki rozwoju regionów. Ten rozdział również ma charakter teoretyczny, literaturowy, dobrze dokumentowany.

Trzeci rozdział pt.: „Województwo warmińsko-mazurskie a kapitał ludzki i społeczny" (s. 79-147) ma charakter empiryczny, zawiera analizę statystyczną kapitału ludzkiego i społecznego prowadzoną zgodnie z cyklem życia (czyli obejmuje fazy tworzenia, utrzymania oraz wykorzystania) w oparciu o zestaw miar cząstkowych. Zawiera omówienie sytuacji województwa warmińsko-mazurskiego także w porównaniu do innych województw.

Uważam, że tytuł rozdziału powinien być zmieniony, jest nieprecyzyjny, jak rozumieć tu województwo warmińsko-mazurskie - jako region społeczno-gospodarczy, region administracyjny, podmiot polityki, terytorium geograficzne?

W rozdziale czwartym zatytułowanym „Zróżnicowanie zasobów kapitału ludzkiego i społecznego w województwie warmińsko-mazurskim" (s. 148-179) znajduje się kolejny etap badania, kluczowy dla dysertacji. Autorka przedstawia tu pomiar zasobów kapitału ludzkiego i kapitału społecznego z wykorzystaniem wskaźników syntetycznych, omawia zależności między badanymi kategoriami kapitału. Bada także korelację między wskaźnikami zasobów kapitału ludzkiego i społecznego a wielkością PKB *per capita* na poziomie powiatów województwa warmińsko-mazurskiego.

Trzeci i czwarty rozdział pracy zawierają wyniki własnych badań Doktorantki prowadzonych w oparciu o przyjęte założenia. Mają one charakter empiryczny, zawierają część analityczną oraz wnioski wynikające z przeprowadzonych badań.

Merytoryczną część pracy zamyka zakończenie, w którym Autorka formułuje wnioski z badań oraz rekomendacje dla polityki regionalnej.

Odnosząc się do podziału treści w omawianej pracy uważam, że byłby on w pełni zadowalający, gdyby trzeci rozdział, o objętości dwukrotnie większej od pozostałych, był podzielony na dwie części (wyłączenie analizy z pkt. 3.3 do osobnego rozdziału), byłoby to także uzasadnione merytorycznie. W obecnym kształcie można, oczywiście, obronić większą objętość rozdziału trzeciego na tle innych części pracy.

Autorka wykazała w bibliografii 154 różne pozycje literatury, wśród których dominuje aktualna literatura książkowa (również obcojęzyczna) pod nazwiskami autorów rozpoznawalnych, uznawanych za klasyków oraz ważnych dla jej rozwoju. Szkoda, że Autorka nie wyodrębniła w spisie osobnych kategorii, jak książki, czasopisma, akty prawne, itp. Należy uznać, że Doktorantka dotarła do kluczowej literatury z badanego zakresu, chociaż czasami za pośrednictwem innych autorów a nie bezpośrednio do źródeł.

4. <u>Oryginalność rozwiązania problemu badawczego</u>

Zgodnie z wymaganiami ustawowymi rozprawa doktorska musi stanowić oryginalne rozwiązanie problemu badawczego. W pracy Katarzyny Bartnik najważniejszym problemem jest ustalenie zależności między poziomem kapitału ludzkiego i kapitału społecznego a rozwojem regionu warmińsko-mazurskiego, co jest możliwe dzięki osiągnięciu wskazanego w

pracy celu. Autorka zbadała stan zasobów kapitału ludzkiego i społecznego w powiatach województwa warmińsko-mazurskiego, dokonała podziału na grupy powiatów ze względu na poziom zasobów kapitału ludzkiego i społecznego, a następnie skonfrontowała rezultaty tego podziału z obserwowanym zróżnicowaniem PKB *per capita* w województwie warmińsko-mazurskim. Szkoda, że zabrakło informacji, że dane o PKB mają charakter nieoficjalny oraz opisu zasad metodycznych zastosowanych przez autora tej estymacji (D. Ciołek). Autorka przyjęła w dysertacji ujęcie teoretyczno-empiryczne, dokonała sprawnego przeglądu licznych teorii rozwoju regionalnego oraz umiejscowiła kapitał ludzki i społeczny jako czynniki rozwoju we współczesnych teoriach. Przeprowadziła badania empiryczne w celu opisania stanu kapitału ludzkiego i społecznego z zastosowaniem miar cząstkowych (44 wskaźniki statystyczne) i syntetycznych. Wnioski dotyczące oceny stanu kapitału pozwalają na usytuowanie województwa warmińsko-mazurskiego na tle kraju oraz pokazują jego strukturę na poziomie powiatów (ranking). Zamykające pracę zakończenie odnosi się do wytyczonego celu, zawiera wnioski wynikające z badań a także rekomendacje dla polityki regionalnej, co jest jednak sformułowaniem niezbyt precyzyjnym ze względu na brak adresata. Autorka nie wskazuje podmiotu, który powinien czuć się odpowiedzialny za ich realizację, za tworzenie, utrzymanie i wykorzystanie kapitału ludzkiego i społecznego w procesie rozwoju społeczno-gospodarczego województwa.

Za wartość dodaną pracy doktorskiej mgr Katarzyny Bartnik można uznać stworzenie rankingu powiatów województwa warmińsko-mazurskiego w oparciu o syntetyczne wskaźniki zasobów kapitału ludzkiego i kapitału społecznego oraz ilustrujące je wykresy rozrzutu.

5. Uwagi natury polemicznej

Oceniając sposób rozwiązania problemu badawczego postawionego w rozprawie należy uznać, że przyjęte założenia, metody i zastosowana procedura pozwoliły na osiągnięcie wyznaczonego celu. Sposób omawiania wątków teoretycznych oraz przeprowadzone badania o charakterze empirycznym należy potraktować jako dowód rozeznania Doktorantki w badanej problematyce oraz posiadanie umiejętności badawczych. Lektura pracy nasunęła także pewne wątpliwości i pytania, istotne dla rozwiązywania omawianych problemów.

Z punktu widzenia oceny rezultatów badawczych rozprawy chodzi głównie o opinię Autorki na temat roli powiatów w polityce rozwoju w Polsce, a szczególnie w województwie

warmińsko-mazurskim (w kontekście wyboru powiatów za podstawowe obiekty badawcze). Ustawa o samorządzie powiatowym i praktyka funkcjonowania samorządów nie daje jednostkom powiatowym znaczących uprawnień w zakresie działań prorozwojowych. Czy powiaty rzeczywiście mogą pełnić szczególną rolę w odniesieniu do budowania zasobów kapitału ludzkiego i społecznego?

Formułując rekomendacje w zakończeniu rozprawy Autorka nie wskazuje do jakich podmiotów polityki regionalnej - samorządowych czy rządowych, w ramach polityki inter- czy intraregionalnej, czy obu typów, są one skierowane. Co zdaniem Autorki jest najważniejsze dla efektywnego realizowania polityki rozwoju w województwie, biorąc pod uwagę, że ważne źródła jej finansowania pochodzą z Unii Europejskiej?

Równie interesujące i ważne jest odniesienie się do zagadnienia spójności w rozwoju województwa warmińsko-mazurskiego czyli zjawisk dywergencji i konwergencji rozwojowej. Jak Doktorantka ocenia możliwości (perspektywy) zmniejszania różnic rozwojowych w województwie warmińsko-mazurskim z wykorzystaniem kapitału społecznego i ludzkiego? Jaka jest dynamika tych zjawisk? Podstawą diagnozy sytuacji i oceny były głównie informacje z lat 2003-2012, na ile wnioski są aktualne dziś?

Gdy rozważamy czynniki rozwoju kapitału ludzkiego, a zwłaszcza kapitału społecznego trudno pomijać wpływ wydatków płynących z budżetów samorządowych oraz, przede wszystkim, wpływ projektów realizowanych z udziałem środków unijnych. W pracy tego wątku zabrakło, a interesujące byłoby przyjrzenie się, czy dostrzegamy efekty projektów realizowanych zwłaszcza ze środków Europejskiego Funduszu Społecznego (w ramach PO KL i jego komponentu regionalnego) w poszczególnych powiatach regionu. Jest oczywiste, że aktywność i skuteczność poszczególnych władz samorządowych w zakresie pozyskiwania środków poważnie się różni, podobnie jak stowarzyszeń i grup osób aplikujących o te środki.

Najpoważniejszy niedosyt, w opinii recenzenta, wynika z braku poszukiwania przez Autorkę innych podobnych związków przyczynowych i pogłębionej interpretacji wyników badań. Nawet stwierdzone występowanie korelacji między poziomem PKB i wskaźników ZKL i ZKS może być przecież interpretowane dwojako (jako bardziej stymulowanie wzrostu PKB przez rozwinięte społeczeństwo, albo jako w większym stopniu wpływ osiągniętego poziomu rozwoju na podstawowe wskaźniki społeczne). Czytelnik chętnie poznałby opinię Autorki, który wpływ uważa za silniejszy.

Tej interpretacji brakuje także w przypadku konstrukcji obu wskaźników. Dociekliwość badawcza powinna wymuszać nie tylko sam opis użytych zmiennych, ale także ocenę ich znaczenia, niuansów interpretacyjnych i przede wszystkim ich mankamentów. Jakie argumenty przemawiają za tym, aby każda zmienna posiadała tę samą wagę? Co naprawdę mówi nam wskaźnik spontanicznych zachowań społecznych, jeśli dominują w nim nie nowo założone stowarzyszenia i organizacje społeczne, ale nowe podmioty komercyjne (np. sklepy, warsztaty, osoby świadczące usługi taksówkarskie)? I podobnie – czy w ramach WZKL współczynnik przedsiębiorczości zawsze ma charakter stymulanty, nawet w powiatach, gdzie wysokie bezrobocie wymusza rejestrowanie działalności gospodarczej często o znikomej dochodowości przez osoby nie mające szans na pracę najemną. Dlaczego jednocześnie wchodzą do modelu dwie zmienne WAZ i WZ mające ten sam główny rdzeń (zatrudnienie), ale różniące się kategorią bezrobotnych? W ten sposób pojawia się paradoks – jako stymulanta traktowany jest współczynnik aktywności zawodowej, nawet gdy jest on w bardzo dużym stopniu kształtowany przez wysokie bezrobocie. Zastanawia też oparcie współczynnika stanu zdrowia o dwie ważne, ale nie jedyne przyczyny zgonów (a pominięcie np. wskaźnika długości życia). Są to problemy typowe dla wszystkich badaczy stosujących metody statystycznej analizy porównawczej. Po pierwsze, statystyka publiczna nie dostarcza takich danych jakich potrzebujemy, po drugie - mamy zastrzeżenia do danych, które są dostępne, a po trzecie - występuje metodyczny problem ujęcia zmiennych w mierniku syntetycznym. Jest to problem bardzo trudny i dlatego nie podważam zasadności użycia zmiennych zastosowanych w obu wskaźnikach, ale stwierdzam, że zabrakło tu komentarza Autorki wyrażającego jej dystans badawczy.

6. Inne uwagi

W podstawowym tekście pracy zamieszczono 11 tabel oraz 24 rysunki i 44 wykresy. Nie mam zastrzeżeń do ich strony formalnej i edycyjnej, czy merytorycznej. Jeśli chodzi o język i styl pisarski, to należy podkreślić, że jest bez zarzutu, jasny i komunikatywny. Zwraca uwagę wzorowa wręcz strona techniczno-redakcyjna pracy, podstawowe reguły interpunkcyjne są w pracy przestrzegane, znaleziono zaledwie kilka usterek lub literówek, np. s. 115, 116, 175, 181. Ogólna ocena strony technicznej rozprawy jest bardzo wysoka. Uwaga krytyczna dotyczy opisu bibliograficznego literatury znajdującego się w przypisach dolnych, inicjał

imienia autora powinien być na początku przed nazwiskiem (inaczej niż w końcowym spisie literatury).

7. Konkluzja

Konkludując stwierdzam, że rozprawa doktorska mgr Katarzyny Bartnik spełnia wymagania zdefiniowane wobec prac doktorskich w art. 13 Ustawy z dnia 14 marca 2003 r. o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki. Stanowi oryginalne rozwiązanie problemu badawczego, którym jest ocena zależności między zróżnicowanymi zasobami kapitału społecznego i ludzkiego a rozwojem województwa warmińsko-mazurskiego. Rozprawa spełnia także pozostałe wymagania ustawowe, potwierdza niezbędną wiedzę mgr Katarzyny Bartnik w dziedzinie ekonomii oraz wystarczające kompetencje w zakresie samodzielnego prowadzenia badań naukowych.

W związku z tym wnoszę o dopuszczenie rozprawy do publicznej obrony.

Wrocław, 4 lipca 2017 r.

Dr hab. Ewa Pancer-Cybulska, prof. UE
Uniwersytet Ekonomiczny we Wrocławiu

RECENZJA ROZPRAWY DOKTORSKIEJ
Mgr Katarzyny Bartnik
Zróżnicowanie zasobów kapitału ludzkiego i społecznego a rozwój województwa warmińsko-mazurskiego
napisanej pod kierunkiem naukowym
prof. UG dr hab. Krystyny Gawlikowskiej-Hueckel

1. Wybór i znaczenie problematyki badawczej

Współczesny rozwój regionalny stawia wiele wyzwań przed społecznością i władzami danego terytorium. Jednym z najważniejszych wyzwań jest z pewnością wybór optymalnej strategii zapewniającej zrównoważony rozwój regionu nie tylko obecnie, ale także w przyszłości. Odpowiedzialność władz regionalnych oznacza także skuteczną realizację tej strategii i zapewnienie kontynuacji w warunkach konkurencyjnej gospodarki rynkowej, z uwzględnieniem istniejących uwarunkowań i dostępnych czynników rozwoju. Znaczenie niektórych czynników, jak np. kapitał ludzki i kapitał społeczny wzrasta nie tylko w ujęciu teoretycznym, ale i empirycznym; istnieją liczne przykłady potwierdzające pozytywne efekty stosowania strategii bazujących na wykorzystaniu kapitału ludzkiego i społecznego w praktyce, co potwierdza bogata literatura przedmiotu. Wykorzystanie kapitału ludzkiego i społecznego jako czynnika stymulującego rozwój terytorium jest zatem zagadnieniem ważnym zarówno w aspekcie teoretycznym, jak i praktycznym, zwłaszcza dla obszarów borykających się z wieloma problemami rozwojowymi, poszukującymi swoich przewag konkurencyjnych i właściwej strategii rozwoju.

Wybór tej problematyki przez mgr Katarzynę Bartnik należy zatem uznać za trafny. Należy podkreślić złożoność i trudność tego przedsięwzięcia w odniesieniu do dostępnych danych i wybranych metod badań. Ocena wpływu kapitału społecznego i ludzkiego na rozwój regionu warmińsko-mazurskiego jest uzasadniona względami teoretycznymi i praktycznymi, np. możliwością wykorzystania w polityce rozwoju na szczeblu lokalnym i regionalnym czy w polityce miejskiej. Chodzi o polepszanie warunków i metod współpracy różnych podmiotów w procesie budowy, wzmacniania i wykorzystania kapitału społecznego i ludzkiego w

procesie rozwoju województwa warmińsko-mazurskiego. Z tego punktu widzenia rozprawa doktorska mgr Katarzyny Bartnik stanowi ważny ku temu przyczynek, a ponadto dostarcza ważnych wniosków i rekomendacji nie tylko o charakterze teoretycznym.

2. Cele, pytania i hipotezy badawcze

Założenia metodologiczne rozprawy zostały sformułowane we wstępie, który zawiera kolejno: uzasadnienie wyboru tematu, cel główny, pytania oraz hipotezy badawcze, następnie metody oraz strukturę i treść pracy. Za główny cel rozprawy przyjęto (cyt.) „Zbadanie stanu zasobów kapitału ludzkiego i społecznego w powiatach województwa warmińsko-mazurskiego, dokonanie podziału na grupy powiatów ze względu na poziom zasobów kapitału ludzkiego i społecznego; a następnie skonfrontowanie rezultatów tego podziału z obserwowanym zróżnicowaniem geograficznym odnoszącym się do PKB *per capita*". Sformułowanie celu ma charakter operacyjny, jest bliższe opisowi trzyetapowej procedury badawczej, którą przeprowadza Autorka w dysertacji, aby uzyskać odpowiedzi na postawione pytania badawcze. Spośród trzech hipotez, w mojej opinii, tylko ostatnia powinna podlegać testowaniu: „Występuje zależność pomiędzy poziomem kapitału ludzkiego i społecznego a poziomem PKB *per capita* w powiatach województwa warmińsko-mazurskiego"; hipotezy H1 oraz H2 są oczywiste, nie wymagają testowania, ich prawdziwość można sprawdzić analizując dostępne dane statystyczne. Największą wartość merytoryczną spośród pięciu pytań badawczych ma ostatnie: „Czy występują zależności pomiędzy geograficznym zróżnicowaniem powiatów pod względem stanu zasobów kapitału ludzkiego i społecznego a poziomem osiąganego PKB na mieszkańca?", które mogłoby, moim zdaniem, stanowić podstawę sformułowania celu głównego pracy. Byłoby to szczególnie interesujące naukowo, gdyż oficjalne dane GUS o PKB kończą się na poziomie podregionów (NTS3), natomiast ich brak dla powiatów (NTS4), gdzie występują jedynie nieoficjalne estymacje. Odnosząc się do założeń pracy, które uważam za poprawne i klarowne, chciałabym zauważyć, że formułowanie hipotez oraz równoległe stawianie pytań badawczych nie jest konieczne; w mojej opinii znajomość problemu upoważniała Autorkę do postawienia hipotez (o czym sama zresztą słusznie napisała) i pominięcia pytań badawczych. Ten akurat wątek recenzji jest dyskusyjny, rozumiem, że Autorce były potrzebne oba te elementy (choć często tożsame) dla jasności wywodów i wyeksponowania rezultatów badawczych rozprawy.

W dalszej części wstępu znajdujemy omówienie metod badawczych oraz źródeł danych i przyjętej metodyki badania. Autorka opisuje koncepcję osiągnięcia celu głównego i sformułowania odpowiedzi na postawione pytania badawcze, co prowadzi do rozwiązania problemu badawczego, którego wprost nie sformułowała, ale zawarła we wstępie pisząc, że: „Niniejsza praca jest zatem próbą odpowiedzi na pytanie czy obserwuje się centralizację kapitału ludzkiego i czy postępuje jego zróżnicowanie w województwie warmińsko-mazurskim" (centralizacja nie jest tu właściwym terminem, lepsza jest koncentracja).

3. Układ i treść pracy

Omówienie struktury pracy i zawartości poszczególnych rozdziałów znajduje się w końcowej części wstępu do dysertacji. Rozprawa doktorska mgr Katarzyny Bartnik ma przyjazną objętość 200 numerowanych stron, na które składa się: wstęp, cztery rozdziały, zakończenie, bibliografia, źródła internetowe, spisy rysunków, tabel i wykresów.

Pierwszy rozdział pracy jest zatytułowany: „Kapitał ludzki i kapitał społeczny" (s. 11-46). Tytuły trzech podrozdziałów wskazują na omówienie zasadniczych dla rozprawy kategorii, jakimi są: kapitał ludzki, kapitał społeczny oraz ich wzajemne relacje. Rozdział ten ma charakter teoretyczny, bazuje na bogatej literaturze przedmiotu, licznie powoływanej i cytowanej.

Drugi rozdział pracy pt.: „Kapitał ludzki i kapitał społeczny w kontekście rozwoju regionalnego" (s. 47-78) jest kontynuacją wątków teoretycznych, zawiera skondensowaną dawkę informacji na temat rozwoju regionalnego w świetle tradycyjnych i nowatorskich teorii ekonomii i rozwoju regionalnego (m.in. wykorzystujących kapitał ludzki i społeczny). Pewien niedosyt budzi potraktowanie pojęcia *place-based policy*, które zasługuje na szersze omówienie, nie tylko jako narzędzie polityki regionalnej UE w okresie 2014-2020, ale jako nowy paradygmat polityki rozwoju regionów. Ten rozdział również ma charakter teoretyczny, literaturowy, dobrze dokumentowany.

Trzeci rozdział pt.: „Województwo warmińsko-mazurskie a kapitał ludzki i społeczny" (s. 79-147) ma charakter empiryczny, zawiera analizę statystyczną kapitału ludzkiego i społecznego prowadzoną zgodnie z cyklem życia (czyli obejmuje fazy tworzenia, utrzymania oraz wykorzystania) w oparciu o zestaw miar cząstkowych. Zawiera omówienie sytuacji województwa warmińsko-mazurskiego także w porównaniu do innych województw.

Uważam, że tytuł rozdziału powinien być zmieniony, jest nieprecyzyjny, jak rozumieć tu województwo warmińsko-mazurskie - jako region społeczno-gospodarczy, region administracyjny, podmiot polityki, terytorium geograficzne?

W rozdziale czwartym zatytułowanym „Zróżnicowanie zasobów kapitału ludzkiego i społecznego w województwie warmińsko-mazurskim" (s. 148-179) znajduje się kolejny etap badania, kluczowy dla dysertacji. Autorka przedstawia tu pomiar zasobów kapitału ludzkiego i kapitału społecznego z wykorzystaniem wskaźników syntetycznych, omawia zależności między badanymi kategoriami kapitału. Bada także korelację między wskaźnikami zasobów kapitału ludzkiego i społecznego a wielkością PKB *per capita* na poziomie powiatów województwa warmińsko-mazurskiego.

Trzeci i czwarty rozdział pracy zawierają wyniki własnych badań Doktorantki prowadzonych w oparciu o przyjęte założenia. Mają one charakter empiryczny, zawierają część analityczną oraz wnioski wynikające z przeprowadzonych badań.

Merytoryczną część pracy zamyka zakończenie, w którym Autorka formułuje wnioski z badań oraz rekomendacje dla polityki regionalnej.

Odnosząc się do podziału treści w omawianej pracy uważam, że byłby on w pełni zadowalający, gdyby trzeci rozdział, o objętości dwukrotnie większej od pozostałych, był podzielony na dwie części (wyłączenie analizy z pkt. 3.3 do osobnego rozdziału), byłoby to także uzasadnione merytorycznie. W obecnym kształcie można, oczywiście, obronić większą objętość rozdziału trzeciego na tle innych części pracy.

Autorka wykazała w bibliografii 154 różne pozycje literatury, wśród których dominuje aktualna literatura książkowa (również obcojęzyczna) pod nazwiskami autorów rozpoznawalnych, uznawanych za klasyków oraz ważnych dla jej rozwoju. Szkoda, że Autorka nie wyodrębniła w spisie osobnych kategorii, jak książki, czasopisma, akty prawne, itp. Należy uznać, że Doktorantka dotarła do kluczowej literatury z badanego zakresu, chociaż czasami za pośrednictwem innych autorów a nie bezpośrednio do źródeł.

4. Oryginalność rozwiązania problemu badawczego

Zgodnie z wymaganiami ustawowymi rozprawa doktorska musi stanowić oryginalne rozwiązanie problemu badawczego. W pracy Katarzyny Bartnik najważniejszym problemem jest ustalenie zależności między poziomem kapitału ludzkiego i kapitału społecznego a rozwojem regionu warmińsko-mazurskiego, co jest możliwe dzięki osiągnięciu wskazanego w

pracy celu. Autorka zbadała stan zasobów kapitału ludzkiego i społecznego w powiatach województwa warmińsko-mazurskiego, dokonała podziału na grupy powiatów ze względu na poziom zasobów kapitału ludzkiego i społecznego, a następnie skonfrontowała rezultaty tego podziału z obserwowanym zróżnicowaniem PKB *per capita* w województwie warmińsko-mazurskim. Szkoda, że zabrakło informacji, że dane o PKB mają charakter nieoficjalny oraz opisu zasad metodycznych zastosowanych przez autora tej estymacji (D. Ciołek). Autorka przyjęła w dysertacji ujęcie teoretyczno-empiryczne, dokonała sprawnego przeglądu licznych teorii rozwoju regionalnego oraz umiejscowiła kapitał ludzki i społeczny jako czynniki rozwoju we współczesnych teoriach. Przeprowadziła badania empiryczne w celu opisania stanu kapitału ludzkiego i społecznego z zastosowaniem miar cząstkowych (44 wskaźniki statystyczne) i syntetycznych. Wnioski dotyczące oceny stanu kapitału pozwalają na usytuowanie województwa warmińsko-mazurskiego na tle kraju oraz pokazują jego strukturę na poziomie powiatów (ranking). Zamykające pracę zakończenie odnosi się do wytyczonego celu, zawiera wnioski wynikające z badań a także rekomendacje dla polityki regionalnej, co jest jednak sformułowaniem niezbyt precyzyjnym ze względu na brak adresata. Autorka nie wskazuje podmiotu, który powinien czuć się odpowiedzialny za ich realizację, za tworzenie, utrzymanie i wykorzystanie kapitału ludzkiego i społecznego w procesie rozwoju społeczno-gospodarczego województwa.

Za wartość dodaną pracy doktorskiej mgr Katarzyny Bartnik można uznać stworzenie rankingu powiatów województwa warmińsko-mazurskiego w oparciu o syntetyczne wskaźniki zasobów kapitału ludzkiego i kapitału społecznego oraz ilustrujące je wykresy rozrzutu.

5. Uwagi natury polemicznej

Oceniając sposób rozwiązania problemu badawczego postawionego w rozprawie należy uznać, że przyjęte założenia, metody i zastosowana procedura pozwoliły na osiągnięcie wyznaczonego celu. Sposób omawiania wątków teoretycznych oraz przeprowadzone badania o charakterze empirycznym należy potraktować jako dowód rozeznania Doktorantki w badanej problematyce oraz posiadanie umiejętności badawczych. Lektura pracy nasunęła także pewne wątpliwości i pytania, istotne dla rozwiązywania omawianych problemów.

Z punktu widzenia oceny rezultatów badawczych rozprawy chodzi głównie o opinię Autorki na temat roli powiatów w polityce rozwoju w Polsce, a szczególnie w województwie

warmińsko-mazurskim (w kontekście wyboru powiatów za podstawowe obiekty badawcze). Ustawa o samorządzie powiatowym i praktyka funkcjonowania samorządów nie daje jednostkom powiatowym znaczących uprawnień w zakresie działań prorozwojowych. Czy powiaty rzeczywiście mogą pełnić szczególną rolę w odniesieniu do budowania zasobów kapitału ludzkiego i społecznego?

Formułując rekomendacje w zakończeniu rozprawy Autorka nie wskazuje do jakich podmiotów polityki regionalnej - samorządowych czy rządowych, w ramach polityki inter- czy intraregionalnej, czy obu typów, są one skierowane. Co zdaniem Autorki jest najważniejsze dla efektywnego realizowania polityki rozwoju w województwie, biorąc pod uwagę, że ważne źródła jej finansowania pochodzą z Unii Europejskiej?

Równie interesujące i ważne jest odniesienie się do zagadnienia spójności w rozwoju województwa warmińsko-mazurskiego czyli zjawisk dywergencji i konwergencji rozwojowej. Jak Doktorantka ocenia możliwości (perspektywy) zmniejszania różnic rozwojowych w województwie warmińsko-mazurskim z wykorzystaniem kapitału społecznego i ludzkiego? Jaka jest dynamika tych zjawisk? Podstawą diagnozy sytuacji i oceny były głównie informacje z lat 2003-2012, na ile wnioski są aktualne dziś?

Gdy rozważamy czynniki rozwoju kapitału ludzkiego, a zwłaszcza kapitału społecznego trudno pomijać wpływ wydatków płynących z budżetów samorządowych oraz, przede wszystkim, wpływ projektów realizowanych z udziałem środków unijnych. W pracy tego wątku zabrakło, a interesujące byłoby przyjrzenie się, czy dostrzegamy efekty projektów realizowanych zwłaszcza ze środków Europejskiego Funduszu Społecznego (w ramach PO KL i jego komponentu regionalnego) w poszczególnych powiatach regionu. Jest oczywiste, że aktywność i skuteczność poszczególnych władz samorządowych w zakresie pozyskiwania środków poważnie się różni, podobnie jak stowarzyszeń i grup osób aplikujących o te środki.

Najpoważniejszy niedosyt, w opinii recenzenta, wynika z braku poszukiwania przez Autorkę innych podobnych związków przyczynowych i pogłębionej interpretacji wyników badań. Nawet stwierdzone występowanie korelacji między poziomem PKB i wskaźników ZKL i ZKS może być przecież interpretowane dwojako (jako bardziej stymulowanie wzrostu PKB przez rozwinięte społeczeństwo, albo jako w większym stopniu wpływ osiągniętego poziomu rozwoju na podstawowe wskaźniki społeczne). Czytelnik chętnie poznałby opinię Autorki, który wpływ uważa za silniejszy.

Tej interpretacji brakuje także w przypadku konstrukcji obu wskaźników. Dociekliwość badawcza powinna wymuszać nie tylko sam opis użytych zmiennych, ale także ocenę ich znaczenia, niuansów interpretacyjnych i przede wszystkim ich mankamentów. Jakie argumenty przemawiają za tym, aby każda zmienna posiadała tę samą wagę? Co naprawdę mówi nam wskaźnik spontanicznych zachowań społecznych, jeśli dominują w nim nie nowo założone stowarzyszenia i organizacje społeczne, ale nowe podmioty komercyjne (np. sklepy, warsztaty, osoby świadczące usługi taksówkarskie)? I podobnie – czy w ramach WZKL współczynnik przedsiębiorczości zawsze ma charakter stymulanty, nawet w powiatach, gdzie wysokie bezrobocie wymusza rejestrowanie działalności gospodarczej często o znikomej dochodowości przez osoby nie mające szans na pracę najemną. Dlaczego jednocześnie wchodzą do modelu dwie zmienne WAZ i WZ mające ten sam główny rdzeń (zatrudnienie), ale różniące się kategorią bezrobotnych? W ten sposób pojawia się paradoks – jako stymulanta traktowany jest współczynnik aktywności zawodowej, nawet gdy jest on w bardzo dużym stopniu kształtowany przez wysokie bezrobocie. Zastanawia też oparcie współczynnika stanu zdrowia o dwie ważne, ale nie jedyne przyczyny zgonów (a pominięcie np. wskaźnika długości życia). Są to problemy typowe dla wszystkich badaczy stosujących metody statystycznej analizy porównawczej. Po pierwsze, statystyka publiczna nie dostarcza takich danych jakich potrzebujemy, po drugie - mamy zastrzeżenia do danych, które są dostępne, a po trzecie - występuje metodyczny problem ujęcia zmiennych w mierniku syntetycznym. Jest to problem bardzo trudny i dlatego nie podważam zasadności użycia zmiennych zastosowanych w obu wskaźnikach, ale stwierdzam, że zabrakło tu komentarza Autorki wyrażającego jej dystans badawczy.

6. Inne uwagi

W podstawowym tekście pracy zamieszczono 11 tabel oraz 24 rysunki i 44 wykresy. Nie mam zastrzeżeń do ich strony formalnej i edycyjnej, czy merytorycznej. Jeśli chodzi o język i styl pisarski, to należy podkreślić, że jest bez zarzutu, jasny i komunikatywny. Zwraca uwagę wzorowa wręcz strona techniczno-redakcyjna pracy, podstawowe reguły interpunkcyjne są w pracy przestrzegane, znaleziono zaledwie kilka usterek lub literówek, np. s. 115, 116, 175, 181. Ogólna ocena strony technicznej rozprawy jest bardzo wysoka. Uwaga krytyczna dotyczy opisu bibliograficznego literatury znajdującego się w przypisach dolnych, inicjał

imienia autora powinien być na początku przed nazwiskiem (inaczej niż w końcowym spisie literatury).

7. Konkluzja

Konkludując stwierdzam, że rozprawa doktorska mgr Katarzyny Bartnik spełnia wymagania zdefiniowane wobec prac doktorskich w art. 13 Ustawy z dnia 14 marca 2003 r. o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki. Stanowi oryginalne rozwiązanie problemu badawczego, którym jest ocena zależności między zróżnicowanymi zasobami kapitału społecznego i ludzkiego a rozwojem województwa warmińsko-mazurskiego. Rozprawa spełnia także pozostałe wymagania ustawowe, potwierdza niezbędną wiedzę mgr Katarzyny Bartnik w dziedzinie ekonomii oraz wystarczające kompetencje w zakresie samodzielnego prowadzenia badań naukowych.

W związku z tym wnoszę o dopuszczenie rozprawy do publicznej obrony.

Wrocław, 4 lipca 2017 r.